

Голубенко Н. І.

Київський національний лінгвістичний університет

КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ІНТЕРСЕМІОТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ТА СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХОДИ

У статті розглянуто багатоплановий і комплексний феномен модальності з точки зору когнітивно-дискурсивних та семіотичних особливостей її вираження в процесі перекладацької діяльності. Мета дослідження полягає у вивченні та розгляді базисних засад когнітивно-дискурсивного та семіотичного підходів до актуалізації категорії модальності в контексті інтерсеміотичного перекладу. У сучасній науковій парадигмі лінгвістична категорія модальності розглядається як функційно-семантична, семантико-прагматична, семантико-синтаксична, синтаксична, граматична або логічна категорія. У найширшому сенсі модальність можна визначити як ставлення мовця до змісту висловлювання, так і ставлення змісту висловлювання до дійсності. У межах когнітивно-дискурсивного підходу сутність та функції модальності пов'язані з мовним мисленням індивіда. Відповідно, такий підхід тісно пов'язаний з культурологічним, адже під час перекладу набувають ваги індивідуальні та етнокультурні особливості концептуальних систем автора, мовця та перекладача: необхідно забезпечити належне розуміння реципієнтами перекладеного тексту в іншій знакової системі, а з іншого боку, – зберегти іншопольові елементи. Під інтерсеміотичним перекладом розуміється перекодування першотвору засобами іншої знакової (семіотичної) системи. Відповідно, текст розглядається як складна структура, що поєднує в собі сукупність лінгвістичних та паралінгвістичних ознак, притаманних різним семантичним системам, отримавши назву мультимодальності (полікодовості). Серед категорій семіотичного аналізу виділяються універсальні коди, що організують повідомлення будь-якого типу (соціальний код, культурний код, ідеологічний код, код сприйняття тощо), та спеціальні, властиві певному типу комунікативних творів (кінематографічний код, іконографічний код). Урахування основ когнітивно-дискурсивного та семіотичного підходів дозволяє стверджувати про повний розгляд співвіднесеності модальності повідомлення в полікодових текстах як результату інтерсеміотичного перекладу.

Ключові слова: модальність, інтерсеміотичний переклад, мультимодальний текст, полікодовість, семіотичні системи.

Постановка проблеми. Інтерес лінгвістів і перекладознавців сучасного покоління до візуальної інформації та стрімкий розвиток семіотики зумовлюють звернення науковців до полікодових (мультимодальних) текстів, які складаються із двох гетерогенних частин: вербальної і невербальної (що належить до інших знакових систем). Сучасна лінгвістика тексту прагне до подолання вузьколінгвістичного підходу до вивчення тексту і виявляє значний інтерес до мультимодальних (полікодових) текстів, що поєднують ознаки різних кодових систем. Відповідно, з кожним роком все більша кількість наукових досліджень присвячується мультимодальним текстам як одним із найпопулярніших, що займає більшу частину медіапростору в постмодерному суспільстві. Слушною видається прагнення лінгвістів більш детально вивчити відносини, що встановлюються

між компонентами полікодових текстів, використання в них тропів та інтертекстуальних зв'язків. Окрім того, незважаючи на всю інтенсивність їх вивчення, доцільно зауважити, що в аспекті мультимодальності, що є результатом інтерсеміотичного перекладу, актуальною сьогодні спостерігається тенденція до всебічного вивчення модальності повідомлення оригінального тексту крізь призму його інтерсеміотичного прочитання – мультимодального.

Зазвичай під модальністю розуміється текстова категорія, що виражає відношення мовця до того, що повідомляється, його оцінки змісту повідомлення. Більш правомірним, на наш погляд, представляється розширене тлумачення модальності як категорії, що включає різні види кваліфікації повідомлення: суб'єктивну (емоційну, позитивну, негативну та ін.) й об'єктивну (логічну, інтелек-

туальну та ін.) оцінку змісту висловлення, де превалює особистісна, індивідуальна оцінність, особливо в художніх, рекламних, політичних текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Незважаючи на численні наукові праці з перекладознавства таких авторів, як І. С. Алексєєва, Н. Д. Арутюнова, Л. С. Бархударов, А. І. Клішина, В. Н. Комісаров, Н. Д. Латишев, у яких порушуються питання комунікативних, когнітивних та прагматичних аспектів перекладу, а також таких науковців, як Л. Войналович, Н. Вус, В. Овсянников, Ф. Палмера, І. Смушков, В. Просолова, М. Шемуда, які висвітлюють проблеми відтворення модальності в перекладі, вивчення когнітивно-дискурсивних і семіотичних засад категорії модальності в розрізі інтерсеміотичного перекладу вимагає подальшого вивчення й осмислення.

Постановка завдання. Мета запропонованої розвідки полягає в дослідженні базисних когнітивно-дискурсивних та семіотичних засад у розгляді модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) проаналізувати когнітивно-дискурсивні особливості функціонування лексичних і лексико-граматичних засобів, що експлікують модальність; 2) виявити семіотичні чинники, що детермінують адекватність передачі засобів вираження модальності; 3) визначити особливості інтерсеміотичного перекладу, результатом якого є полікодові (мультимодальні, креолізовані) тексти.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про модальність полікодового (мультимодального) тексту, необхідно відзначити відсутність загальновищого тлумачення даного поняття і невизначеність її меж у лінгвістичній та перекладознавчій літературі зокрема, що вимагає передусім детального опису та розгляду засад інтерсеміотичного перекладу в сучасному полікультурному світі.

Завдання інтерсеміотичного перекладу – «перекодування, перекладення створених в одній знаковій системі образів на образи іншої системи» [4, с. 10]. Якщо одиницями інтерлінгвістичного перекладу є слова, словосполучення, пропозиції і тексти, то одиницями інтерсеміотичного перекладу виступають знаки, образи, аудіовізуальні ряди і тексти вторинних систем моделювання. Відповідно, в основі інтерсеміотичного перекладу постають як вербальні, так і невербальні знакові системи.

Структура семіозиса (знакового процесу) розглядається з точки зору таких трьох компонентів, як: знак, значення, інтерпретатор. Згідно із зафік-

сованими компонентами можна розглянути такі відносини:

- відношення між знаком та іншими знаками, які з ним пов'язані;
- відношення між знаком і його значенням;
- відношення між знаком і його інтерпретатором. Ці три види відносин між компонентами знакового процесу фіксують, відповідно, три його виміри:
 - синтаксичний – це вимір, який фіксує відношення між знаками в структурі знакового процесу;
 - семантичний – це вимір, який фіксує відношення між знаком і його значенням у структурі знакового процесу;
 - прагматичний – це вимір, який фіксує відношення між знаком і його інтерпретатором у структурі знакового процесу [8, с. 47].

Що більш, у межах інтерсеміотичного перекладу текст розглядається як складна структура, що поєднує в собі сукупність лінгвістичних та паралінгвістичних ознак, притаманних різним семантичним системам. Зауважимо, що саме такий погляд на текст як самостійну та завершену формацію назвали феноменом мультимодальності [20, с. 14].

Процес інтерсеміотичного перекладу полягає у зміні знакових (семіотичних) систем: так, наприклад, кілька абзаців вербального тексту, що містить опис внутрішнього ставлення або думки будь-якого героя, можна передати одним зображенням, і глядач зможе зрозуміти стан персонажа. Внутрішньомовний переклад може означати не тільки перекодування тексту з одного функціонального стилю в інший, але й короткий виклад і адаптування [9]. Він ускладнюється тим, що відбувається сукупність декількох процесів, наприклад: адаптація тексту для нової цільової аудиторії, короткий виклад, необхідність якого продиктована сукупністю лексичних, граматичних та синтаксичних особливостей мови реципієнта.

Когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення категорії модальності є новим поглядом на досліджувану категорію з позиції когнітивної лінгвістики. Представниками цього підходу є такі учені, як О. Баранов, А. Мухтарулліна, Г. Біктимирова та ін. В основі когнітивно-дискурсивної парадигми постає когнітивний підхід, який є «переконанням, що мовна форма зрештою є відбитком когнітивних структур, тобто структур свідомості, мислення, пізнання» [11, с. 7]. Дослідники, які працюють у межах цього підходу, розглядають модальність як мовну універсалію, яка потребує міждисциплінарного вивчення. Доцільно з цього приводу зазначає А. Мухтарулліна: «Категорія

модальності – категорія антропоцентрична, що відображає різні сторони життєдіяльності людини, її відносини з предметами та явищами зовнішнього світу» [11, с. 6]. Дослідниця також наголошує, що модальність є «інваріантним компонентом внутрішнього лексикону людини» [11, с. 8], тобто є невід’ємною частиною когнітивних процесів, що протікають у свідомості людини.

З позиції когнітивної лінгвістики модальність є тією категорією, сутність та функції якої пов’язані з мовним мисленням індивіда, адже в аспекті когнітивної лінгвістики модальність – це необхідність того, хто говорить, «позиціонувати» себе стосовно мовного світу, що він створює. Когнітивні концепції мовної модальності також передбачають її діалектичну структуру. А. Баранов виділяє об’єктивний та суб’єктивний складники [1]. Г. Бік-тимирова стверджує: «...ми вважаємо за можливе уявити категорію модальності у вигляді концептосфери, ядром якої є суперконцепт об’єктивної та суб’єктивної модальності, що представляє собою єдність об’єктивних та суб’єктивних аспектів, що взаємозалежать один від одного та доповнюють один одного» [3, с. 87]. У структурі суб’єктивної модальності також може бути виділено два компоненти: суб’єктивно-особистісна модальність, що виражається ставленням «автор – текст» та суб’єктивно-міжособистісна модальність, яка виражається ставленням «автор – реципієнт» [1; 3; 11]. Отже, у світлі цього підходу ми можемо інтерпретувати модальність як одну з когнітивних здібностей індивіда, за допомогою якої відображаються його життєвий досвід, суб’єктивні цінності та установки, знання та уявлення про навколишню дійсність.

Одним зі способів пізнання навколишнього світу є його категоризація – складний когнітивний процес, що виражається співвідношенням об’єкта, що пізнається, з фундаментальними поняттями та ідеями, що сприймаються людиною як категорії. Категоризація – це мисленнева операція, спрямована на формування категорій як понять, що гранично узагальнюють і класифікують результати пізнавальної діяльності людини. У когнітивній лінгвістиці категоризація розглядається як когнітивна діяльність людини, за допомогою якої «звичайна людина зводить нескінченну різноманітність своїх відчуттів та об’єктивне різноманіття форм матерії та форм її руху в певні рубрики» [9, с. 45].

Когнітивні дослідження перекладацької творчості тісно пов’язані з культурологічними, адже під час перекладу набувають ваги індивідуальні

та етнокультурні особливості концептуальних систем автора та перекладача, а складності, що виникають, зумовлені передусім незбігом асоціативно-образних уявлень у представників різних лінгвокультурних спільнот [9, с. 102]. Це означає, що перекладач має постійно вирішувати творчу дилему: з одного боку, йому необхідно забезпечити належне розуміння реципієнтами перекладеного тексту, а з іншого, – зберегти іншокультурні елементи, оскільки важливою функцією перекладу є ознайомлення людей з іншими культурами.

Аналіз із позиції семіотики передбачає розшифрування символів та знаків, смислових структур медіакультури з урахуванням соціального, політичного та загального культурного контексту. Через декодування різножанрових текстів можна розкрити глибинні приховані сенси та ідеології. Процес пізнання змістів та форм текстів відбувається на кількох рівнях: *синтаксичному*, *семантичному* та *прагматичному*. Перший рівень передбачає аналіз і трактування самого визначника, його форм та взаємодії. Другий – через опозицію переходить до внутрішньої семантичної площини об’єкта. І, нарешті, третій рівень – прагматичний, спрямований на ефекти та використання знаків.

Що більш, семіотичний аналіз йде в напрямку від знака до широкого соціокультурного контексту, а не навпаки: «...семіотика може бути визначена як одна із соціально-комунікативних наук, що мають безпосереднє відношення до функціонування ЗМК» [2, с. 96]. У семіотичному аналізі незалежно від сфери його використання зазвичай виділяють три рівні дослідження знакових систем:

1) синтактика вивчає поєднання знаків та способи їхнього повідомлення;

2) семантика досліджує знакові системи як засоби вираження змісту – основним її предметом є інтерпретація знаків та повідомлень;

3) прагматика пов’язана з вивченням відносин між знаковими системами й тими, хто використовує та інтерпретує повідомлення, що містяться в них.

Щодо структурної лінгвістики, тут вивчають структурні відносини знаків один з одним. На основі цих відносин розроблено парадигматичний і, відповідно, синтагматичний аналіз тексту, що застосовується не тільки в структурній лінгвістиці, а й у літературознавстві, антропології та інших сферах використання методик семіотичного аналізу.

Синтагматичний аналіз тексту, на думку французького антрополога та соціолога К. Леві-Стросса, «дозволяє визначити його явний зміст,

тоді як парадигматичний аналіз виявляє неявний латентний зміст» [10, с. 37]. На цих рівнях семіотичного аналізу з'ясовують, яким чином організована чи структурована розповідь, як через цю структуру передано зміст. Важлива категорія семіотичного аналізу – коди. Відповідно, код – це модель, яка є основним правилом у формуванні повідомлень, що забезпечує їх передачу, і система розбіжностей і опозицій, що будує із символів, закріплює правила їх повідомлення. Що більш, коди мають низку важливих характеристик. По-перше, парадигматичне вимірювання кодів, за яким усі коди передають значення. По-друге, синтагматичний вимір кодів, ураховуючи, що їх складають знаки, що стосуються чогось іншого, а не самих себе.

Окрім того, коди залежать від угоди між їхніми користувачами, а також загального культурного контексту їх застосування. Р. Барт розумів під кодами асоціативні поля, що нав'язують уявлення про певну структуру: «...код, як ми його розуміємо, належить головним чином до сфери культури» [2, с. 456]. Зазвичай під час використання методу семіотичного аналізу виділяють культурні, соціальні чи соціально зумовлені ідеологічні коди. У повідомленні з естетичною функцією відрізняють ідіолект як індивідуальний, неповторний стилістичний код того, хто говорить. Складний багатоступінчастий код чи сукупність різних кодів дослідники виділяють у процесі аналізу про комунікативні системи синтетичного рівня (театр, музика, кіно, танець, живопис, телебачення). Особливо великий репертуар кодів притаманний аудіовізуальним повідомленням, тому що вони побудовані за допомогою різних засобів вираження.

Отже, серед категорій семіотичного аналізу виділяються як універсальні коди, що організо-

вують повідомлення будь-якого типу (соціальний код, культурний код, ідеологічний код, код сприйняття тощо), так і спеціальні, властиві певному типу комунікативних творів (кінематографічний код, іконографічний код), що надзвичайно важливо в межах запропонованої праці, що з інтерсеміотичним прочитанням текстів. Відповідно, з позиції інтерсеміотичного перекладу всередині полікодових текстів доцільно розглянути загальну схему семіотичного аналізу, запропонованого У. Еко: 1) знаки як одиниці семіотичного аналізу: іконічні; індексальні; символічні; 2) рівні знакових систем: синтактика; семантика; прагматика; рівні структурних відношень знаків: синтагматичний; парадигматичний; 3) коди як основні категорії семіотичного аналізу: обов'язкові (денотативний та конотативний); універсальні (соціальний, ідеологічний, культурний); спеціальні (кінематографічний, іконографічний, монтажний тощо); 4) функції кодів: а) універсальні: ідеологічні; соціальні; комунікативні; б) специфічні: референтні; емотивні; наказні; фактичні; металінгвістичні; естетичні [5].

Висновки і пропозиції. Отже, в сучасних теоріях перекладу акцент робиться на розгляді комплексу факторів, що впливають на створення тексту перекладу. Підкреслюється необхідність ураховувати не тільки суто лінгвістичні, а й екстралінгвістичні чинники. Категорія модальності як особливий спосіб організації мовлення займає важливе місце в теорії перекладу. Водночас вона є однією з найскладніших ділянок для еквівалентного перекладу, в тому числі й у креолізованих текстах. Проблема досягнення еквівалентності виникає в результаті як відмінностей культурно-мовного коду, так і коду двох різних семіотичних систем.

Список літератури:

1. Баранов, А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста. Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1993. 182 с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика : пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
3. Биктимирова Г. Р. Когнитивно-прагматический аспект модальности в аргументативном дискурсе (на материале англоязычных СМИ). *Вестник Башкирского университета*. 2008. Т. 13. № 1. С. 86–89.
4. Жодані І. Інтерсеміотичність у творчості письменників Нью-Йоркської групи (Емма Андієвська і Віра Вовк) : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007.
5. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе. Санкт-Петербург : Симпозиум, 2006.
6. Кибрик А. А. Мультимодальная лингвистика. *Когнитивные исследования*. Москва : Институт психологии РАН, 2009. Вып. IV. С. 135–152.
7. Коваленко И. В. Интерсемиотический перевод в межкультурном аспекте: постановка проблемы. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. Волгоград, 2011. Т. 2. № 2. С. 50–53.
8. Конверський А. Логіка. Київ : Центр учбової літератури, 2012.

9. Кубрякова, Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
10. Леви-Строс К. Структурная антропология / пер. с фр. В. В. Иванова. Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.
11. Мухтаруллина А. Р. Когнитивно-сопоставительное описание категории модальности в английских и башкирских текстах : монография. Уфа : РИО БашГУ, 2004. 276 с.
12. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения. *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1977. 75 с.
13. Пирс Ч. Начало прагматизма / пер. с англ. В. В. Кирюшенко, М. В. Колопотина. Санкт-Петербург : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ ; Алетейя, 2000. 352 с.
14. Bennett K. Intersemiotic Translation and Multimodality. *Translation Matters*. 2019. Vol. 1 № 2
15. Bennett K. 'Translation and the desacralization of the western world: from performativity to representation'. *Alif – Journal of Comparative Poetics*. 2018. № 38. P. 91–120.
16. Holubenko N., Demetska V. Category of Modality Through the Prism of Multipole Approaches in the Modern Translation Theory. *Journal of History Culture and Art Research*, 2020. 9 (2). P. 303–317.
17. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation. *On Translation, a cura di R. Brower*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1959.
18. Jewitt C. The Routledge handbook of multimodal analysis. Routledge : London, 2009. 368 p.
19. Knežević B., Brdar I. Modals and modality in translation: A case study based approach. *Jezikoslovlje*. 2011. 12 (2). 117–145.
20. Kress G. R. The multimodal landscape of communication. *Medien Journal*. Klagenfurt, 4, 2002. P. 4–19. (14).
21. Moindjie M. A. The function of modality in translation. *International Journal of Comparative Literature and Translation Studies*. 2015. 3 (2). 11–24.
22. Molina L., Albir H. A. Translation techniques revisited: A dynamic and functionalist approach. *Meta : Journal Des Traducteurs*. 2002. 47 (4). 498–512.
23. Mondada L. Technology, literacy and learning: A Multimodal Approach. L. : Routledge Falmer, 2008. 112 p.

Holubenko N. I. CATEGORY OF MODALITY IN THE CONTEXT OF INTERSEMIOTIC TRANSLATION: COGNITIVE-DISCURSIVE AND SEMIOTIC APPROACHES

The article considers the multipole and complex phenomenon of modality in terms of cognitive-discursive and semiotic features of its expression in the process of translation. The aim of the research is to study and consider the basic principles of cognitive-discursive and semiotic approaches to the actualization of the category of modality in the context of intersemiotic translation. In the modern scientific paradigm, the linguistic category of modality is considered as a functional-semantic, semantic-pragmatic, semantic-syntactic, syntactic, grammatical or logical category. In the broadest sense, modality can be defined as the attitude of the speaker to the content of the statement, and the attitude of the content of the statement to reality. Within the cognitive-discursive approach, the essence and functions of modality are related to the linguistic thinking of the individual. Accordingly, this approach is closely related to culturological, as translation gains weight individual and ethnocultural features of the conceptual systems of author, speaker and translator: it is necessary to ensure proper recipients' understanding of the translated text into another sign system. Intersemiotic translation is the recoding of the original text by means of another sign (semiotic) system. Accordingly, the text is considered as a complex structure that combines a set of linguistic and paralinguistic features inherent in different semantic systems, which are called multimodal. The semiotic analysis considers universal codes that organize messages of any type (social code, cultural code, ideological code, code of perception, etc.) and special, specific to a certain type of communicative works (cinematic code, iconographic code). Taking into account the basics of cognitive-discursive and semiotic approaches allows us to assert the full consideration of the correlation of the modality of the message within polycode texts, which are considered to be as a result of intersemiotic translation.

Key words: modality, intersemiotic translation, multimodal text, polycode, semiotic systems.